

și XXXIII, 1974) numărul fasciculelor din *InvArch* care conțin monumente funerare din necropola de la Kietrz.

Concluziile de ansamblu ale cercetării nu au fost neglijate însă de autor și ele încep să capete un contur tot mai precis, mai ales în lucrarea pe care o vom prezenta în cele ce urmează.

TUDOR SOROCEANU

Marek Gedl, *Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz (De culturae Lusatiensis coemeterio in oppido Kietrz sito)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DXXII, *Prace Archeologiczne*, zeszyt 27, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, Kraków, 1979, 120 p. (conținând XL pl. și 5 fig.), preț 26 de złoți.

Profesorul Marek Gedl de la Universitatea Jagellonă din Cracovia a avut șansa de a-și putea propune și realiza prin săpături sistematice cercetarea uneia dintre cele mai mari necropole ale epocii metalelor din Europa Centrală și anume a celei de la Kietrz, districtul Opole. Plasat geografic în sudul Poloniei, în Silezia Superioară, foarte aproape de granița cu Cehoslovacia și cronologic într-o perioadă care ține din B B până în Latène B, cimitirul impresionează în primul rînd prin numărul de morminte. Cele săpate de Gedl se ridică la 3300, iar dacă se adaugă și cele distruse de diferite lucrări edilitare sau al căror inventar aflat în muzee a fost nimicit în cursul celui de-al doilea război mondial, obținem o cifră care se apropie de 4000. Nu trebuie să uităm că au fost lăsate și porțiuni de control, urmînd a fi săpate ulterior. Impresionează apoi, chiar dacă păstrăm unele rezerve, continuitatea cu care formele de viață se succed timp de aproape un mileniu, lăsînd una celeilalte suficiente elemente pentru a putea vorbi de o permanentă locuire a zonei. Cele șapte puncte cu urme de așezări Lausitz depistate pînă acum pe teritoriul satului Kietrz pledează în același sens.

Era deci firesc, aproape recomandabil, ca această cantitate mare de material, rezultată din săpături care au durat peste douăzeci de ani (1956—1977) să nu intre brusc în circuitul științific. Iată de ce Gedl a publicat pe de o parte mai multe rapoarte preliminare de săpătură, iar pe de altă parte inventare de morminte în cîteva fascicule din *Inventaria Archaeologica*. Volumul pe care îl prezentăm aici constituie așadar o verigă care duce la publicarea monografică a cimitirului și are ca scop punerea în evidență a problemelor cronologice ridicate de cercetările și rezultatele obținute, în primul rînd a celor de cronologie relativă.

Introducerea (p. 7—15) prezintă mai întîi cîteva probleme generale legate de cultura Lausitz și îndeosebi ideea că teritoriul Sileziei a jucat un rol remarcabil în procesul de conturare a culturii respective pe teritoriul Poloniei. Silezia (mai ales Silezia de mijloc și cea superioară) nu e importantă doar ca leagăn al fenomenului cultural, ci și ca centru de iradiere, lucru vădit, printre altele, și de excepționala densitate de locuire Lausitz. Zona pomenită mai sus este și una dintre cele mai bine cercetate (din punct de vedere arheologic) din Polonia; începutul se datează la jumătatea secolului trecut, iar încheierea acestei prime faze — fază mai ales de acumulare a materialului — e fixată de către Gedl la sfîrșitul deceniului al doilea al secolului nostru.

O dată cu apariția lucrării lui M. Jahn, *Zur Chronologie der „Lausitzer Kultur“ auf Grund neuerer Grabungen in Schlesien, Mannus Ergänzungsband, 3, 1923, 28 sq.*, se poate vorbi de trecerea la o nouă etapă în care, fără să fie neglijată cercetarea de teren, interesul pentru interpretarea materialului deja rezultat crește substanțial. Alături de contribuția lui H. Seger (1924) privind evoluția ceramicii de tip Lausitz în Silezia, contribuție temeinică, care nici astăzi nu se cade a fi trecută cu vederea, e amintit și aportul lui G. Raschke, O. Kleemann, W. Boege, C. Zettler, S. Gollub, concentrat în anii 30 ai secolului. Disertațiile pregătite și susținute în aceeași perioadă (L. F. Zotz, F. Pfützenreiter, O. Kleemann, E. Petersen, R. Glaser) au fost din păcate în mică măsură publicate, soarta celor mai multe manuscrise fiind aceeași cu a bogatelor arhive ale muzeelor sileziene: nimicirea în timpul ultimului război mondial; doar o mică parte a fost salvată și valorificată în anii postbelici. Așa se face că în bună măsură cercetarea culturii Lausitz în Silezia a trebuit să fie reluată, în primul rînd pe teren, pentru a suplini materialele și, implicit, documentația, pierdute. Lucrările lui M. Gedl, B. Gediga, J. Kostrzewski, K. Jazdżewski au contribuit mult la modernizarea bazei de studiere a culturii.

Numai recunoscînd imperfecțiunea și caracterul inexact al multor cunoștințe actuale, vom putea înțelege mai bine importanța necropolei de la Kietrz, cu toate că nici ea nu constituie un monument integral recuperat din pămînt și păstrat corespunzător pînă în zilele noastre. În afara unei prezentări generale a fazelor și a zonelor din cimitir unde se găsesc diferite grupuri de morminte, prezentare aflată la sfîrșitul introducerii, capitolele lucrării corespund celor șase faze principale pe care autorul le analizează mai amănunțit; sînt lăsate deocamdată la o parte faza a VII-a, a înmormîntărilor celtice, și a VIII-a, a celor din epoca imperială romană.

Faza I (16—19) conține — exceptînd cele două morminte cu inventar șnurceramic — cele mai vechi urme de înmormîntare pe teritoriul necropolei de la Kietrz. Gedl grupează patru morminte în cadrul primei etape de folosire a cimitirului, care, la rîndul ei, poate fi subîmpărțită în două: I a și I b, fiecareia revenindu-i cîte două morminte. În ce privește înmormîntările subfazei I a (M. 673 și 1734), datarea lor se face îndeobște pe baza âcelor cu cap conic, ceea ce l-a condus pe autor spre o plasare cronologică în faza timpurie a culturii mormintelor tumulare (respectiv prelusaciană), corespunzînd începutului perioadei a II-a a bronzului nordic (Mont.). Pe de altă parte, depistînd permanențe ale grupei Nowa Cerekiew în inventarele celor două morminte ale subfazei I a, autorul crede că, luîndu-se ca bază datarea acestei subfaze în BB 1, corelația amintită aduce o contribuție importantă în legătură cu cronologia culturilor Madarovce, Věteřov și Böhleimkirchen cărora le aparține și grupa Nowa Cerekiew.

Dacă I a corespunde cronologic celei mai vechi faze „tumulare“, subfaza I b este paralelizată cu etapa clasică de dezvoltare a culturii prelusaciene. Cele două morminte de inhumație (934 și 1143), pe baza cărora a fost separată, au ca piese de inventar ace cu capul în formă de „cep de butoi“ (*Spundkopfnadel*), ornamentate în jumătatea superioară (dinspre cap), și ale căror analogii indică o datare în BB 2. Ambele subfaze, I a și I b, au fost detașate din grosul mormintelor fazei a doua doar pe baza âcelor, pentru că atît fragmentele ceramice, cît și alte caracteristici (de ex. sicriul) fac dificilă o

deosebire. Mormintele de înhumatie fără piese de inventar sau cu resturi nesemnificative (M. 1975, 3061), precum și un mare număr de morminte de incineratie în sicrie, fără inventare caracteristice, nu pot să fie atribuite fazei I, deși acest lucru nu este exclus; în ansamblu, ele nu ajută la mai buna conturare a fazei de început a necropolei. Este momentul în care se impune observația — mai ales în legătură cu „explozia demografică” a fazei următoare — că etapa Kietrz I nu e suficient argumentată arheologic. Cele patru morminte sigure ni se par a constitui un fundament prea șubred pentru a separa o fază, la rîndul ei subîmpărțită în două. Prima întrebare pe care trebuie să ne-o punem este următoarea: ce caracteristici și ce mărime avea așezarea căreia îi corespundea un cimitir ca cel din faza Kietrz I? În strînsă legătură, mai ales cu partea a doua a întrebării, este și stabilirea duratei acestei locuiri și cam care a putut fi rata mortalității timp de aproximativ un secol pentru a obține rezultatul arheologic pe care îl cunoaștem. Două soluții ni se pare că trebuie să luăm în considerare: conform primeia, am avea de a face cu înmormîntări mai vechi, izolate („tumulare” timpurii, resp. mijlocii), peste care, la o anumită distanță în timp, s-au suprapus cele mai recente (Lausitz I = BD); conform celei de-a doua, care nouă ni se pare mai plauzibilă, am avea de a face cu cele mai vechi înmormîntări ale fazei socotite Kietrz II, al căror inventar, în speță ăcele, ar constitui retardări aproape firești, mai ales la piesele de podoabă. Dacă ne gîndim la ăcele „cipriote” sau cu capul în formă de păstaie (*Hülsenkopfnadel*) din mediu Noua sau la atîtea alte obiecte mai timpurii folosite ca piese de inventar în complexe mai tîrzii și dacă reamintim spusele autorului în legătură cu asemănările dintre caracteristicile înmormîntărilor Kietrz I și Kietrz II (p. 16, 26), nu ni se pare de loc exclus ca mormintele atribuite de Gedl unei faze I, de sine stătătoare, să aparțină de fapt celei de-a doua, fiind, într-adevăr, cele mai vechi din cadrul acesteia.

Conform concepției autorului, faza a II-a a necropolei debutează cu apariția primelor *Urnenflachgräber* și cuprinde perioada de timp în care domnește stilul Lausitz timpuriu. Nu este de loc exclus ca creșterea bruscă a populației — și autorul aduce analogii — să fie rezultatul unei „roiri” de populație dintr-o „metropolă” suprapopulată a culturii. Cele 2200 de morminte scoase prin săpături sistematice, morminte al căror număr inițial trebuie să fi fost de aprox. 3000, ocupînd o suprafață de peste 2,5 ha, susțin această ipoteză. Datorită cantității mari de material și observații s-au putut trage concluzii privind tipurile și variantele de înmormîntare: forma gropilor, plasarea inventarelor în cadrul acestora, problema mormintelor familiale, numărul răposăților dintr-o groapă sau dintr-o grupare de morminte, relația dintre piesele de metal și ceramică, problema mormintelor cu sicrie și a existenței unor tumuli etc., precum și în legătură cu cronologia fazei Kietrz II. Gedl deosebește trei subfaze (II a-c), care, deși nu pot fi reperate pe plan, sînt bine definite cu ajutorul bronzurilor și a ceramicii, dar și prin stabilirea de legături cu monumentele asemănătoare, ocupînd un spațiu cronologic de mai bine de două secole. Prima subfază, II a, acoperă perioada RBC = sfîrșitul perioadei Mont. II și e caracterizată îndeosebi prin apariția celor mai timpurii „Hirtenstabkopfnadeln”, a pensetelor, a unor străchini cu picior și a unor vase bombate cu gît tronconic. În cea de-a doua subfază (RBD = prima jumătate a perioadei Mont. III) apar și alte tipuri de ace, decorate în

partea superioară cu incizii adânci, pumnale, dar mai ales caracteristicile „Buckelornamente“, aflate pe ceramică (vase cu gîtul tronconic și două tortițe și căni cu o toartă) și care sînt însoțite în inventarele mormintelor de străchini cu o toartă și de primele forme mici. Dacă pe de o parte Gedl subliniază pe bună dreptate strînsa comunitate între formele de viață din subfazele II a și II b, nu credem, pe de altă parte, că el analizează suficient de aprofundat — chiar în cadrul restrîns la care e obligat — problematica acelei „Buckelkeramik“, mai ales a originii și a relațiilor cu alte culturi, în speță cea de tip Otomani. Apariția unor piese metalice noi, cum ar fi a cuțitului cu limbă la mîner, a bricelor și a vaselor de lut biconice, fără tortițe, indică începutul ultimei subfaze din cadrul celei de-a doua etape de utilizare a necropolei. După sistemul Reinecke, ea corespunde perioadei HA 1, iar conform schemei Montelius, celei de-a doua jumătăți a perioadei a III-a.

De faza Kietrz III ar putea fi legate aproximativ 300 de morminte, dintre care cu ceva peste 200 contează în stadiul actual al cercetării. Deși teritorial o parte a mormintelor se amestecă spre sud cu cele ale etapei precedente, iar spre nord și est cu cele ale fazei Kietrz IV, e greu de stabilit o stratigrafie orizontală a celei de-a treia perioade de folosire a cimitirului. Faza Kietrz III este unitară și poate fi corelată cu HA 2 și cu a IV-a perioadă Mont. Făcînd abstracție de unele perpetuări firești, acest conținut nou și unitar este demonstrat de cîteva elemente, printre care amintim exclusivitatea incinerăției, de cele mai multe ori în urne și, în legătură cu aceasta, dispariția totală a urmelor de sicrie. Vasele bitronconice din a III-a fază a necropolei sînt neornamentate și tot acum apar vasele în formă de ou, apoi așa-numitele „Etagegefäße“, cu gîtul mai mult sau mai puțin bombat (importante pentru stabilirea de relații cu culturile Knovíz și Velatice) și, în sfîrșit, diferite tipuri de străchini. Metalul e mai puțin bogat (ace, brățări și o armă, excepție în mediul necropolelor subgrupeii Glubczyce, un vîrf de lance, care, din păcate, nu prea ajută la fixarea cronologică a mormîntului).

Deși neexplicat, nu e mai puțin clar faptul că mormintele celei de-a patra faze a necropolei sînt împărțite în trei grupe net distincte (fiecare cu peste 200 de morminte), care corespund — grosso modo — celor trei subfaze (IV a-c). Prima din ele conține, pe lîngă elemente tipice fazei în general (de ex. ace cu capul în formă de strachină) și cîteva retardări, cum ar fi acele cu capul profilat; ea poate fi egalizată cronologic cu HB 1 = sfîrșitul perioadei Mont. IV — începutul următoarei și plasată teritorial în grupa vestică. În complexele subfazei IV b nu există alte elemente mai timpurii, în afară de variantele recente ale vaselor decorate cu caneluri semicirculare, lipsind de asemenea și cele care ar putea anunța faza Kietrz V. Acestea se fac simțite în cadrul mormintelor din subfaza IV c, egalizate cu gruparea estică, morminte al căror inventar s-a pierdut în întregime, aproximative considerații putîndu-se face doar pe baza puținelor descrieri de materiale păstrate.

Ultima fază care, după părerea noastră, constituie o fază clară de dezvoltare a cimitirului, legată organic de cele anterioare (cu toate schimbările pieselor de bronz și ceramică), este faza Kietrz V, corespunzătoare Hallstatt-ului C. În perioada interbelică au fost cercetate cel puțin 235 de morminte, iar în cea postbelică 276; dacă la acestea adăugăm cele aproximativ 450 de morminte distruse de lucrările la cariera de lut, vom avea un total de circa

900—1000 de morminte atribuite fazei a V-a. În ritul de înmormîntare (încinerare, în cea mai mare parte în urne) se constată schimbări în orînduirea pieselor de inventar în cadrul gropii, precum și existența unor cenotafuri. S-au depistat și urme ale unor construcții de lemn în morminte, fie în genul unei încăperi, fie cercuri concentrice de stîlpi, ambele cu totul specifice acestei faze de la Kietrz. Bogatul inventar metalic și ceramic este prezentat și analizat destul de amănunțit de către autor, ceea ce ne ajută la o mai bună diferențiere față de etapa a VI-a de utilizare, care, în ultima ei perioadă de evoluție, ar atinge Latène-ul B. Nu ni se pare limpede de ce gruparea de morminte celtice e denumită faza a VII-a a necropolei, atîta vreme cît autorul presupune că, cel puțin o perioadă de timp, locuitorii fazei Kietrz VI continuă să-și înmormînteze răposații în apropierea mormintelor noilor veniți. În cadrul aceluiași obiectiv arheologic o fază cronologică nouă nu poate fi paralelă (chiar temporar) cu una anterioară sau, dacă mormintele celtice sînt contemporane cu o serie de îngropări ale fazei a VI-a, atunci primele nu au de ce, credem noi, să primească denumirea de faza a VII-a.

Aceste nedumeriri nu au însă cum să scadă din valoarea lucrării, care ne pune la îndemîină datele principale ale unei necropole de o importanță deosebită pentru studiul epocii metalelor din Europa. Nu putem decît să adresăm felicitări autorului pentru perseverența cu care și-a realizat săpăturile și a informat în mod preliminar asupra lor, iar nouă să ne dorim ca în cel mai scurt timp să avem ocazia de a face prezentarea monografiei necropolei.

TUDOR SOROCEANU